

HARRAN ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
HARRAN UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY

ULUSLARARASI
MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK
SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MAWLANA JALAL AL-DIN RUMI
AND MAWLAWISM

Mevlâna Celaleddin Rumi'nin 800. doğum yıldönümü anısına

BİLDİRİLER
II

26–28 EKİM 2007

ŞANLIURFA

ULUSLARARASI MEVLANA VE MEVLEVİLİK SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ-II**ISBN**

978-605-89998-2-4

Düzenleyen Kuruluşlar

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Şanlıurfa Mevlevihanesi Yaşatma ve Kültür Derneği

Editörler

Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI
Prof. Dr. Ali BAKKAL

Düzenleme Kurulu

Başkan: Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI

Sekreteryası: Dr. Hüseyin KURT

Prof. Dr. Ali BAKKAL, Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ, Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN, Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN, Doç. Dr. Murat AKGÜNDÜZ, Yrd. Doç. Dr. Cüneyt GÖKÇE, Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN, Yrd. Doç. Dr. İ. Hakkı İNAL, Yrd. Doç. Dr. Yasin KAHYAOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Ahmet ASLAN, Dr. Celil ABUZER, Dr. Halil ÖZCAN, Dr. Kadir PAKSOY, Dr. Veysel KASAR, Dr. Vehbi ŞAHİNALP, Okt. Kadir ALPEREN, Okt. Abdülkadir AYDIN, Okt. Mehmet OYMAK

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. İbrahim DÜZEN
Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU
Prof. Dr. Osman TÜRER
Prof. Dr. Mustafa KARA
Prof. Dr. Abdullah ÖZBEK
Prof. Dr. Abdülhakim YÜCE
Prof. Dr. İsmail YAKIT
Prof. Dr. Ali BAKKAL
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

Dizgi-Tasarım

Arş. Gör. Dr. Hüseyin KURT
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Grafik Tasarım

Öğr. Gör. Haldun ÖZBUDUN
Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Adres

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Osmanbey Kampüsü/ Şanlıurfa

DİNLERİ ANLAMADA ÖYKÜNÜN ROLÜ: MEVLÂNÂ'NIN YAHUDİ PADİŞAH HİKÂYESİ BAĞLAMINDA HİRİSTİYANLIĞA BAKIŞI

Dr. Cengiz BATUK*

1. Giriş

İslâm dışı diğer dinlerle ilişki kurarken ya da onları anlama ve anlamlandırma sürecinde Müslümanlar ilk dönemlerde yoğun olarak “Polemik/Reddiye” yöntemini kullanmışlardır. Özellikle kelimciler tarafından kullanılan bu yöntemle muhatap alınan dinler yoğun bir eleştiriye tabi tutulmuş olup söz konusu dinin hakikat iddialarının tamamıyla asılsız olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çabalara karşı taraftan gelen gerek savunmacı (apology) eserler ve gerekse reddiye benzeri eserlerle cevap verilmeye çalışılmıştır.

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde yer alan uzun bir öyküsünde Yahudi bir vezirin bilinçli olarak Hıristiyanlığı nasıl tahrif ettiğini anlatır. Yine *Fıhi Ma Fîl*'de İsa'nın tanrısalığı iddiasında bulunan bir Hıristiyanın inancını eleştiren önemli bir pasaj yer alır. Mevlânâ, Hıristiyanlığa bakışında zaman zaman kelimcılara yaklaşmakla birlikte aslında onlardan farklı bir yöntem izleyerek Hıristiyanlığı hem anlamaya hem de ifade etmeye çalışır. Anlattığı öykünün tarihsel gerçekliği bir sorun gibi gözükmekle birlikte anlatıya hikâye tekniği açısından yaklaşıldığında öykünün gerçekliğinin sorun olmadığı görülür. Mevlânâ da aslında kelimcilerle benzer bir şeyi yani Hıristiyanlığın İsa'nın gerçek öğretisi olmadığı ve İsa'nın tanrı olmadığını söyler. Ama bunu hikâyede karikatürize (metaforik) bir dille anlattığı ve kelimciler kadar sert bir dil kullanmadığı için onlar kadar tepki çekmez. Aksine Mevlânâ'nın hoşgörüsü bu eleştirilerini bastırır ve kelimcilerin ördüğü kalın duvarların yıkılmasına neden olur. Onun amacı muhatabının pabucunu pazara çıkarmak değil muhatabını anlamak ve yanlışlığını göstermektir.

Bu tebliğde Mevlânâ'nın bir tür karikatür tekniği olan gerçekliği farklı bir tarzda ifade etmede öykü yöntemini kullanarak Hıristiyanlığı nasıl anladığı üzerinde durulacak ve öykü dilinin dinleri anlamada polemikçi dilden farkı ortaya konulacaktır.

2. Müslüman – Hıristiyan Karşılaşması ve Polemik/Reddiye Geleneği

Sezai Karakoç'un ifadesiyle Doğu'dan gelip Batı'da duran Doğulu adam öyle bir yerde duruyordu ki bu yer Doğu'yla Batı'nın karşı karşıya gelip durakaldığı; Doğu'yla Batı'nın kalkan kalkana çarpışıp kalakaldığı; Doğu'yla Batı'nın fikir fikire, göğüs göğüse geldiği bir yerd¹. Mevlânâ'nın doğduğu değil ama kendisine ikamet yeri olarak seçtiği topraklar İslâm ile Hıristiyanlığın karşılaştığı bir yer olmasının yanında aynı zamanda Moğolların Selçukluyu işgal etmeleri neticesinde Moğol paganizmiyle de karşılaşmak durumunda kaldığı bir yerd¹. Dolayısıyla bu karşılaşma aynı zamanda farklı inançlara sahip insanların aynı coğrafyada bir araya gelmelerine neden olmuştur. Karşılaşma savaş meydanlarında bütün şiddetle devam etse de geride şehir ve kasabalarda farklı diyaloglara girilmesi de kaçınılmaz olacaktır. Mevlânâ, Haçlılara ve Moğollara karşı ciddi bir savunma yapmak durumunda kalan Anadolu halkının arasında farklı bir duruş sergiler. O, silahlı ya da şiddete dayalı mücadeleyi değil tarumar olan bir coğrafyada inanan bir kalbe sahip “insan”ı inşa etme işine girer. Hıristiyanlara ya da diğer din mensuplarına yaklaşımını da bu açıdan anlamaya çalışmak gerekir.

Anadolu'daki karşılaşma Müslümanların diğer inanç mensuplarıyla ilk karşılaşmaları değildi. Daha Hz.

* Rize Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

¹ Sezai Karakoç, *Mevlânâ*, İstanbul: Diriliş Yayınları, 1996, ss.8,48.

Peygamber'in risaletinin en başından beri Yahudi, Hıristiyan, Sâbiî, Mecusi, paganist vb. pek çok grupla münasebetler olmuş ve onlarla diyalojik ya da polemiksel tarzlarda ilişkiye girilmiştir. Bu bağlamda Necran Hıristiyanlarıyla Hz. Peygamber arasında geçen ve Al-i İmran suresinde de konu edilen diyalog kayıtlara ilk polemiksel toplantı olarak geçecektir.¹

Hız. Peygamber sonrasında yirminci yüzyılın ilk yıllarına kadar çok sayıda reddiye yazılmıştır. Abdullah b. İsmail el-Haşimî (ö. 820)'nin "Risâle İlä 'Abdî'l-Mesih İbn İshak el-Kindî"nin adlı eseri ilk örneklerinden sayılabilecek olan reddiye geleneğinin öne çıkan eserleri olarak Ali b. Raban et-Taberî (ö.855)'nin "Kitâbu'r-Redd Ale'n-Nasârâ"sını, el-Cahız'ın "Kitâbu'r-Redd Ale'n-Nasârâ"sını, İbn Hazm'ın (ö.1063) "Kitâbu'l Fasl"ını, Cüveynî'nin (ö.1085) "Şifau'l-Galil"ini, Gazali'nin (ö.1111) "er-Reddu'l-Cemil"ini² sayabiliriz.³

Polemiksel metinlerin karşısında Hıristiyanlar kendilerini söze muhatap bir birey olarak hissetmek yerine daha çok kendilerini tanımlayan ve belli bir kalıba girmeye zorlayan anlayışa karşı konumlanmak zorunda hissetmişlerdir. Bu durum ise her ne kadar reddiye geleneğinin aktörlerinin bir kısmı –Taberî, Hasan b. Eyyûb (ö.987-88) Abdullah b. Abdullah et-Tercüman (ö.1420) gibi- Hıristiyan kökenli olsalar da tebliğsel bir işlev görmekten çok Müslümanların muhatapları karşısında güçlerini gösteren bir direnç noktası olmuştur. Bir nevi karşısındakinin açıklarını, zayıf noktalarını, çelişkilerini bildiğini gösterip ona bu noktalardan saldırarak rakibi zor duruma bırakma taktiği olarak görülebilir.

İslâm dışı dinleri anlama ve ifade etmede kullanılan reddiye tarzı metinler aynı zamanda metinsel şiddet içeren yazılardır ki bu, biraz da kullanılan tarzın tartışma/polemik yönteminin doğası gereğidir. Hele bu metinlerin bir kısmının siyasi iktidarlar tarafından gayri Müslümlere dönük politik baskıların desteklemek için kullanıldığını düşünürsek metinsel şiddetinden ötesine geçtiğini görürüz.⁴ Bu dönemlerde yazılan reddiyelerin bir kısmının halifelerin istekleri doğrultusunda yazılmış olduğu ya da halife Mehdi örneğinde olduğu gibi bizzat halifenin kendisi tarafından yazılması da şiddeti artıran bir unsur olarak görülebilir. Emevi halifesi Me'mun'un her ne kadar İslâm dışı dinlere müsamahakâr davranışları olsa da yeğeni Haşimî'nin İbn İshak el-Kindî'ye reddiyesi onun gölgesi altında gerçekleşmiştir. Taberî, Mu'tasım ve Mütevekkil dönemlerinde sarayda hekim ve tıp yazarı olarak görev yapmıştır. Cahız'ın Kitabu'r-Redd Ale'n-Nasârâ'sını Abbasi halifesi el-Mütevekkil'in uygulamalarını desteklemek amacıyla yazdığı rivayet edilmektedir.⁵ Yine Abdullah Tercüman (Anselmo Turmeda)'ın Tunus Hükümdarı Ebu'l-Faris Abdu'l Aziz'le olan yakınlığı ve "Tuhfetü'l-Erîb fi'reddi 'alâ ehli's-salib'in" ilk iki bölümünü hükümdarın icraatlarına ve güzel uygulamalarına ayırması da bu bağlamda değerlendirilebilir.⁶

3. Reddiyelerin en önemli tartışma konuları şöyle sıralanabilir:

Reddiyelerde ve kalam eserlerinde Hıristiyanlığa dair gündeme getirilen problemler: i. Teslis doktrini: İsa'nın Tanrısalığı; ii. Kefaret Problemi ve Çarmıh; iii. Tahrif Problemi ve iv. Hz. Peygamber'in peygamberliğinin İncil'de Haber Verilmesi (Tebşirat) şeklinde sıralanabilir. Reddiye tarzı eserlerde genel olarak Hıristiyanlığın muharref bir din olduğu; Hz. İsa'nın gerçek mesajının olduğu gibi Hıristiyanlıkta yansıtılmadığı; İncillerin İsa'ya aidiyetinin tartışmalı olduğu; İncillerin çelişkilerle dolu olduğu; İsa'nın Tanrı oğlu olarak kabul edildiği; Hıristiyanların Baba, Oğul ve Kutsal Ruh şeklinde teslis inancına sahip

¹ Bkz. Âl-i İmran 3/31-61.

² Bu eserin Türkçe çevirisi için bkz. Gazali, *Hıristiyanlık Üzerine Değerlendirmeler*, haz. Abdullah Şarkavi, çev. Osman Cilacı, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998).

³ Jean – Marie Gaudeul, *Encounters and Clashes, Islam and Christianity in History*, (Rome: Pontificio Istituto di Studi Arabi e Islamici, 1990) c.1, ss.28-33; c.2, ss.9-13; Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiler ve Tartışma Konuları*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1989) ss.41-109.

⁴ Aydın, *Reddiler ve Tartışma Konuları*, ss.35-36.

⁵ Aydın, *Reddiler ve Tartışma Konuları*, s.51.

⁶ Abdullah Tercüman, *Hıristiyanlığa Reddiye, Tuhfetü'l-Erîb fi'reddi 'alâ ehli's-salib*, çev. Hacı Mehmet Zihni Efendi, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1995), ss.38-57.

oldukları; İsa'nın bir insan ve aynı zamanda bir peygamber olarak kabul edilmeyip bir Tanrı olarak görüldüğü; Hıristiyanların İsa'nın asli günaha kefarete olarak gönderildiği inancına sahip oldukları; Çarmıha gerilen Tanrı olarak İsa'nın kefarete bedelini ödediğine inandıkları; İsa'nın bedensel olarak çarmıhta öldüğüne ancak aynı zamanda onun üçüncü günde dirildiğine de inandıkları anlatılarak bu konularda eleştiriler sıralanır. Daha çok Kur'an'dan zaman zaman da akli ve felsefi deliller getirilmek suretiyle Hıristiyanların inançlarının geçersizliği konusu işlenir. Bir anlamda onlara İslâm'a saldırırken önce kendi evlerini onarmaları tavsiye edilir. Zira İslâm alimlerine göre Hıristiyanların üzerinde durdukları yapı çürüktür ve her an çökebilir.

Yine kısmen tahrif konusuyla da yakından ilgili olan Hz. Muhammed'in peygamberliğinin İncillerde müjdelenmesi konusu reddiyelerin en önemli konusunu oluşturur. Buna göre Hz. Peygamberin gerek ismi ve gerekse vasıfları en ince ayrıntılarına kadar İncil metninde yer almasına karşın Hıristiyanlar tarafından bu ifadeler metinden çıkarılmış ya da değiştirilmiştir.¹

4. Yahudi Padişahın Öyküsü Bağlamında Mevlânâ'nın Hıristiyanlık Algısı

13. yüzyıla geldiğinde reddiyeci geleneğin yoğun mirasını devralan Mevlânâ'nın reddiyelerde tartışılan konuları kurguladığı bir öykünün içinde harmanladığını görüyoruz. Mesnevî'nin ilk cildinde yer alan bir öykünün konusu İsa sonrası inananların parçalanmışlığı, farklı İsa tasavvurları ve tahrif sürecidir. Öykünün ana kahramanı "Yahudi bir Vezir"dir. Vezir'in kimliği muğlak olduğu kadar Yahudi padişahın kimliği de belirsizdir. Öykü, Yahudilerin İsa yandaşlarının sayıca artmaları karşısında duydukları rahatsızlığı göstermesi bakımından da anlamlıdır. Öyküde satır aralarında teolojik konular da tartışılır. Mevlânâ'nın öyküsünün reddiyelerden en önemli farkı tahrifi bilinçli, planlı ve dışarıdan yapılan bir müdahale olarak ele almasıdır.

Mevlânâ, öyküde öncelikle İsa düşmanı olan ilk İsevilere zulmeden bir padişahın onları tamamen yok etme düşüncesini ve vezirinin ona yaptığı teklifini anlatır. Yahudi kralın en güvendiği adam olan vezir, kendisinin İsa cemaatinin arasına girerek onların içinde nifak tohumları yeşertmek için hazırladığı planı sunar ve kralın kabulüyle plan uygulamaya konulur. Plana göre Yahudi vezir kral tarafından halkın gözü önünde cezalandırılarak halkın onun Hıristiyan olduğu için cezalandırıldığına inanması sağlanır. Sonrasında kral vezirini kendisinden uzaklaştırır ve görüntü olarak Hıristiyanlık adına ceza çeken vezir İsa inanlıları arasında rağbet görür Etrafında toplanan insanları ilmek ilmek kendi düşünceleri doğrultusunda işler. Kendi anlayışını İsa'nın gerçek öğretisi olarak halka arz eder. Vezir plan gereğince bir müddet sonra öleceğini bildirir ve kendisine tabi olanlardan seçtiği oniki kişiye kendi halifesi olarak farklı metinler verir ve onlardan her birine sadece kendi elinde bulunan metnin kendi doğru metni olduğunu ve metnin elinde olan kişinin halifesi olduğu söyler. Sonunda vezir kendi canına kıyarak ortadan çekilir. Ondan sonra oniki kişinin her biri kendisinin tek halife olduğunu düşünür ve diğerleriyle çatışmaya başlar. Ancak herkesin elinde bir vekil olduğunu gösteren bir metin vardır ve her birinin elindeki metin diğerleriyle çelişmektedir. Birinin ak dediğine diğeri kara demektir. Böylelikle sonu gelmez çatışma ve kavgalar başlar.²

Öykünün son bölümünde Mevlânâ tebşirat sorununu ele alır. Öykünün bu kısmına "İncil'de Mustafa'nın, o Peygamberler serverinin, o sefa denizinin adı vardı." ifadesiyle başlayan Mevlânâ, Hz. İsa'ya verildiğine inanılan İncil metninde Hz. Peygamberin vasıflarını, şeklini, mücadelesini hatta oruç tutması ve yemek yiyişine varana kadar bütün teferruatların zikredildiğini ve o dönemdeki İsa cemaatinin

¹ Hz. Muhammed'in peygamberliğinin Tevrat ve İncil'de müjdelenmesi konusunu genel olarak reddiye tarzı kitaplarda bir bölüm olarak yer almakla birlikte bu konuda müstakil olarak yazılmış pek çok eserden de söz etmek mümkündür. Örneğin bkz. Ahmed Midhat Efendi, *Beşâr-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye*, (İstanbul: Dersaadet, 1317) [Bu eserin yeni baskısı için bkz. Ahmed Midhat Efendi, *Son Peygamber / Beşâr-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye*, (İstanbul: Seçkin Kitaplar, 2007)].

² Hikayenin tamamı için bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, Göz. Geç. Abdülbaki Gölpinarlı, (İstanbul: MEB Yayınları, 1988), I, 325-740 (Mesnevî'ye atıflar ve Mesnevî'den yapılan alıntılar için genel olarak V.İzbudak çevirisi kullanılmış olup sayfa numarası yerine cilt numarası ve beyit numarası verilmiştir. Şerhlerden yapılan alıntı ya da atıflar şarih'in ismiyle birlikte belirtilmiştir.).

bir kısmını bunu bildiğini, bu bilen insanların İncil metninde Ahmed isminin geçtiği yere geldiklerinde orayı öptüklerini ve sevap maksadıyla yüzlerini oraya sürdüklerini ifade eder.

İncil'de Mustafa'nın, o Peygamberler başının, o sefa denizinin adı vardı; Sıfatları, şekli, savaşı, oruç tutuşu ve yiyeşi anılmıştı. Hıristiyan taifesi, o da, o hitaba geldikleri zaman sevap için. Yüce adı öperler; lâtif vasfa yüz sürerlerdi.¹

Öykünün yukarısında vezirin hilesine kanan on iki gruptan söz edilmesine karşın burada gruplar ikiye indirilir. Bir tarafta Hz. Peygamberin isminin yüceliğine sığınan ve onun Ahmed ismine sığınanlar diğer tarafta ise bu isme sığınmayan ve vezirin hilesine kanan güruh yani on iki beyin liderliği altındakiler. Ahmed ismine sığınan ilk grup fitneden, kargaşadan, vezirin ve beylerin tuzaklarından emin bir halde çoğalarak yaşamlarını sürdürürken diğerleri birbirine zit on iki risale nedeniyle tam bir fitne içine düşmüş ve yoldan sapmışlardır.² Bundan sonra ikinci bir Yahudi padişaktan kısaca söz eden Mevlânâ, İsa'ya inananlara zulmeden bu kişinin kıssasının Büruc suresinde yer aldığını söyler.³

Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*'de Mesnevî'den farklı bir tarzda Hıristiyanlığa değinir. Bu defa doğrudan ve klasik reddiye/polemik tarzına oldukça yakın bir tarzda Hıristiyan teolojisini irdeler. Tıpkı reddiye geleneğinde olduğu gibi soru cevap tarzında karşılıklı diyalog şeklinde geçen bu pasajda Mevlânâ, kendisine gelen bir Hıristiyan'ın Sadreddin Konevi'nin dergâhına mensup bazı dervişlerin kendilerinin de İsa'nın tanrısallığını kabul ettiklerini ancak halktan çekindiklerini söylemeleri üzerine buna son derece hiddetlenir ve onların yalan söylediklerini, kendilerinin Allah düşmanı olduklarını ifade ettikten sonra İsa'nın bir insan olduğunu, tanrısallığının söz konusu olmadığını onun maruz kaldığı Yahudi zulmü karşısında aciz düşmesini de örnek göstererek açıklamaya çalışır.⁴ Devamla Mevlânâ, babalardan alınanı devam ettirmenin yanlışlığına işaret eder ve Hz. Peygambere ittiba etmenin üzerinde durur.⁵

Mevlânâ yine Mesnevî'de bir başka yerde Hıristiyanları gene kalamcıların/reddiyecilerin tarzına benzer şekilde bir eleştiriye tabi tutar. "Hıristiyanların cehaletine bak ki asılan bir Tanrı'dan medet ummaktadır." diye başladığı beyitini "Çünkü onlarca İsa'yı Yahudiler asmışır." İfadesiyle devam ettirir. Doğrudan kendi inançlarından ve kabullerinden hareketle onlara bir eleştiri yönelir. Beyitin sonunda da vurucu cümlesini yerleştirir: "Peki.. iş böyleyse ona kim imdat etsin?"⁶ yani hadise sizin inandığınız ve söylediğiniz gibi cereyan etmişse kendisini bile korumaktan aciz bir tanrı var demektir. Oysa siz böylesi aciz bir tanrıdan medet umuyorsunuz, demek isteyen Mevlânâ'nın burada Hıristiyan teolojisini iyi bilmediği Tanrı'nın inkarnasyonu ve çarmıhının Hıristiyanlık içindeki özel anlamının "aciz bir Tanrı" nitelmesini haklı çıkarmayacağı gibi bir eleştiri yapılabilir. Ancak Mevlânâ, burada da klasik reddiye geleneğinin en fazla gündeme getirdiği hususlardan birisini adeta hicvederek muhatabının zayıf gördüğü bir noktaya vurgu yapıyor.

5. Mevlânâ'nın Hıristiyanlık Algısı ve Reddiyelerdeki Hıristiyanlık Algısıyla Yakınlığı / Öykünün Hıristiyanlığı İfade Etmedeki Rolü

Mevlânâ'nın Hıristiyanlığa dair gündeme getirdiği hususları genel olarak şöyle sıralayabiliriz:

- Hıristiyanlığın genel itibarıyla Yahudiliğin bir kolu olduğu,
- Mesajları, getirdikleri öğretileri açısından Musa ile İsa arasında hiçbir fark olmadığı. Her ikisinin de aynı olduğu, fakat bağınaz Yahudilerin onları farklı gördüğü,
- İsa'nın mesajı ile kendilerinin İsa'ya inandıkları söyleyen Hıristiyanların inançları arasında farklılıklar olduğu,

¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 726-730.

² Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 727-739; Konuk, bu ifadeleri Yuhanna'daki Paraklit kelimesiyle karşılaştırarak yorumlar. Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî Şerif Şerhi*, (İstanbul: Gelenek Yayınları 2004), c.1, s.261.

³ Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 740-744; Büruc 85/1-22.

⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Ahmed Avni Konuk, yay.haz. Selçuk Eraydın, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), s.114.

⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Avni Konuk, s.115.

⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, II, 1401-1402.

- İsa ile Hıristiyanların inançları arasındaki farklılığın nedeninin yanlış kişilerin peşinden gitmeleri olduğu,
- İsa'nın mesajının İsa'dan sonraki dönemde tahribata uğradığı; bu tahribatın tamamen bilinçli olarak bir plan dahilinde gerçekleştiği ve tahrip sürecinde Yahudilerin aktif rol aldığı (Yahudi padişah ve vezir gibi),
- Hıristiyanların ellerinde bulunan metinlerin birbirleriyle çelişen metinler olduğu ve bu metinlerin gerçek İncil mesajından çok uzak olduğu,
- Gerçek İncil metninde Hz. Peygamber'in ismi, şahsiyeti, karakteri, huy ve diğer özelliklerinin tafsilatlı olarak yer aldığı ancak bunların sonradan metinden çıkarıldığı sadece sınırlı bazı ifadelerin kaldığı bunları ancak ehli olanların anlayabildiği,
- Yahudilerin her fırsatta İsa'ya inanlara zulmettikleri ve onları yok etmek için çaba sarfettiklerinden söz eder.
- Yahudi vezirin birbiriyle çelişen oniki risalesiyle bir anlamda İncillerin çelişkilerinden dem vurur.
- Öyküdeki oniki fırkanın birbirleriyle yaptıkları kavgalarla aynı zamanda Hıristiyan tarihinde bir türlü sonu gelmeyen mezhep çatışmalarına işaret eder.

Mevlânâ'nın Hıristiyanlığa dair gündeme getirdiği bu hususlar yukarıda kısaca örnekleriyle açıkladığımız İslâm kelamcılarının ve reddiye geleneğine mensup âlimlerin gündeme getirdikleri hususlarla büyük oranda örtüşüyor. Tahriif, Teslis, İsa'nın Tanrısallığı ve beşair meselesinde Mevlânâ Milîl ve Nihal geleneğinin dışında bir yaklaşım sergilemez. Bakış açısı onlarla aynıdır. Sadece Mevlânâ, "tahriif, teslis ve beşair"i uzunca bir öykü içerisinde anlatır. Bunları polemik konusu olarak değil ibret alınması gereken bir kıssanın çok önemli unsurları olarak kullanır. Ayrıca öykü muhatap olarak sadece Hıristiyanları değil Müslümanları da almaktadır. Öyküden Müslümanların da çıkarmaları gereken son derece önemli dersler vardır. Nitekim Tahir'ul-Mevlevî'ye göre öykünün ana fikri münafıklıktır. Mevlânâ kurguladığı bu hikayeyle münafıkların hem sapık olduklarını hem de başkalarını saptırıcı olduklarını göstermektedir.¹

Öykünün tarihsel hiçbir gerçeklik değeri taşımadığını söyleyen Tahir'ul-Mevlevî, öykünün kastının tarihi bir olayı zikretmek olmadığını ısrarla söyler.² Ancak o, öykünün ikinci kısmının ikinci Yahudi kralın inananları hendeğe atarak zulmettiği kısmın Yemen bölgesindeki Hıristiyanlarla ilgili olduğunu söylemekten de geri durmaz. Bir anlamda öykünün birinci kısmının tarihsel bir dayanağı olmadığını söylerken ikinci kısmı hakkında müfessirler gibi düşünür.³ Öyküde sözü edilen 12 risale ya da diğer bir ifadeyle oniki farklı kutsal kitap neyi ifade etmektedir? Bilinçli olarak Hıristiyanlıkla mücadele eden, bu uğurda hayatını feda eden vezir kimdir? Oniki Hıristiyan grubu hangileridir? Oniki farklı grupta İsa'nın oniki havarisi mi sembolize edilmektedir? Mevlânâ'nın anlatmak istediği oniki havarinin de farklı inanışlara sahip olduğu mudur? Elinde Hz. Peygamber'in peygamberliğini müjdeleyen İncil metni olan grup hangisidir? Vezir ve padişah kimdir?

Öykünün tarihsel gerçekliği tartışmalı olmakla birlikte Avni Konuk, Vezir tiplemesinin Pavlus'a benzediğine işaret eder.⁴ Gerçekten de Pavlus, vezir tiplemesine benzemektedir. Pavlus da bir Yahudidir. Şam yolunda gökteki İsa Mesih'in kendisine görünerek "Saul, Saul bana neden zulmediyorsun?"⁵ diye sorduğu ana kadar amacı İsa'ya inananları yok etmektir. Şam'a da kaçan İsevileri getirmek üzere gitmektedir. Yolda atından düşer, kafasını taşa çarpar ve kalktığı Zeytin Dağında vaaz eden tarihsel İsa'nın değil de Tanrısal İsa'nın adına tebliğde bulunmaya başlar. Pavlus'un bu şekilde farklı bir söylemle ortaya çıkışı Kudüs'teki cemaat arasında rahatsızlık doğurur. Pavlus onlara Mesih İsa'nın kendisini Gentilelere elçi olarak görevlendirdiğini söyler ve cemaatten ayrılarak Antakya'ya asıl vatanına döner.

¹ Tahir'ul-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, (Konya: Selam Yayınları, 1971), c.1, s.238.

² Tahir'ul-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, c.1, s.238.

³ Tahir'ul-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, c.1, s.439.

⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, ss.180-181

⁵ Elçilerin İşleri 9:4, 22:7, 26:14.

Sonrasında Efes, Galatya, Roma ve Selanik gibi şehirlere misyoner seyahatler yapar. Hayatını kaybettiği 64 yılına kadar Kudüs'teki ilk cemaatin inancından farklı bir İsa portresi oluşturur. Yine bu cemaatin aksine İsa'nın bir Yahudi eskatolojik peygamber değil inkarne olmuş Tanrı olduğunu ve insanın doğuştan getirdiği asli günahına kefarete olarak çarımha kendisini/kendi oğlunu insan suretinde cezalandırdığını söyleyecekti. Hıristiyanlığın ilk yüzyılında başlayan bu ihtilaflar sonraki yüzyıllarda da artarak devam edecek ve İsa'nın tanrı ve insan tabiatına aynı anda mı, sonradan mı sahip olduğu, dünyanın sonunda tekrar gelip gelmeyeceği, binyıllık bir Mesih krallığının kurulup kurulmayacağı, hangi metinlerin sahih olduğu, Kilise'nin Kutsal Ruhun tecelligahı olup olmadığı, Kilisenin Tanrı adına bağışlama da bulunup bulunamayacağı gibi birçok konu çok büyük savaşların çıkmasına neden olacaktı. Daha ilk yüzyılda İsa'nın ikinci gelişini bekleyen aralarında ünlü kilise babası Tertullian'ın da olduğu Montanistler çok büyük baskı göreceklerdir.¹

Hikayenin gerek kurgusu ve gerekse kahramanlarının tarihsel gerçeklik taşıyıp taşımadığı yukarıda de belirttiğimiz gibi tartışma konusudur ve kanaatimizce de çok önemli değildir. Önemli olan öykünün satır aralarında Mevlânâ'nın gündeme getirdiği düşüncelerdir. Kur'an'ın da zaman zaman muhataplarına karşı ya da Müslümanları herhangi bir davranışa davet etmek için kıssa/öykü yöntemini kullandığını görüyoruz. Kıssayı Kur'an'ın delil getirme yöntemlerinden birisi olarak adlandıran Elmaî, delilin kıssa içerisinde verildiğini, hayatın içindeki gerçek olaylarda kendini gösterip şeklini bulduğunu ve böylelikle kulakların onu dinleyip, ruhların ona meylettiğini, kalplerin ısınıp içindeki öğütlerden, ibretlerden tam anlamıyla etkilendiğini söyler. Ona göre Kur'an insanları etkilemek ve onları ikna etmek için kıssaları kullanır.² Kelamcılann delil getirme de güçlü oluşlarının ve münazaralardaki üstünlüklerinin bu konularda mücadele içinde olanların seslerini kestiğini düşünen Nedvi, yüreklere sükunet, iman, kabullenme ve ikna veremediklerini söyler. Oysa Mevlânâ, felsefeciler ya da kelamcılar gibi uzun uzadıya deliller vermekle, sonu gelmez önermeler sunmakla uğraşmaz. Bunun yerine sözlerini bir kalbin hakikat olarak kabul edeceği şekilde sunar.³ Öykü kalplerin yumuşaması için gerekli sıcak ortamı sağlar.

Mevlânâ da kendi düşüncelerini ifade etmek için bu tarzı bir adım ileri götürüp karikatür tekniğiyle birlikte kullanır. Bu yüzden de onun Hıristiyanlığı değerlendirmesindeki tarihsel gerçekler ya da teolojik problemler gözden kaçabilir. Oysa bilindiği üzere karikatür tekniğinde öncelikle karikatürü yapılacak şeyin gerçek resmi ortaya konur. Yani bir karikatürist karikatürünü yapacağı şey/kişinin doğru düzgün bir resmi yapabilecek kabiliyette değilse onun yaptığı/yapacağı karikatürün karikatür olarak bir değeri yoktur. Karikatürün o eşsiz anlatım gücü de buradan kaynaklanmaktadır. Sayfalar dolusu bir kitapta izah edilebilecek bir konu tek bir kare çizgiyle ifade edilir ve hemen herkes anlatılmak isteneni anlar. Bu durumda da karikatürün ne kadar gerçek olduğu tartışılmaz. Karikatür bir gerçekliğin farklı bir tarzda anlatılmasıdır ama yalın olarak o gerçeğin kendisi değildir. Karikatür sanatını değerlendiren Cenap Şehabettin şöyle der:

Evvêlâ bir karikatür bir resimden ziyade aslına benzemelidir; fotoğrafın gösterdiği maddi heyete, karikatür biraz da ruhi benzeyiş ilave etmelidir, modelin ruhundan biraz şey çıkarıp cismi üstüne koymalı dimağ ve kalb hayatından bir dilimine görünebilecek bir mevcudiyet vermeli, dış makinenin, bir de iç zembereğini göstermelidir. Aslına benzemeyen karikatürler yakışsız iftiralar gibi istiskale hak kazanır.⁴

Karikatür aynı zamanda doğasında hicvi, eleştiriyi de barındırır. Hele hele karikatürize edilmiş bir öykü de hiciv ve eleştirinin daha fazla yer alması son derece doğaldır. Karikatürün/mizahın asıl görevinin terbiyeye davet etmek ve uyandırmak olduğunu söyleyen Cenap Şehabettin, bu görevini de sopa ile yumrukla, kaba vasıtalarla değil "ustura gibi kayıcı nüktelerle, şeytan tozu gibi biraz yakan, biraz

¹ Pavlus'un hayatı, düşünceleri ve İsa'dan farklılıklarına ilişkin olarak bkz. Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000); Cengiz Batuk (ed.), *Pavlus'u Düşünmek, Pavlus'un Teolojik Dünyası*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006).

² el-Elmaî, *Kur'an'da Tartışma Metotları*, s.83

³ Ebu'l Hasan en-Nedvî, *Duygu ve Düşüncede Tazelik... Hz. Mevlânâ*, çev. Mehmet Eminoglu, (Konya: Hizmet Kitabevi, 1986), ss.50, 83.

⁴ Cenap Şehabettin, "Mizah Felsefesi", Haz. Hilmi Yücebaş, *Karikatür Üstadlarımız Cem ve Ramiz*, (İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1959), s.15.

kaşındıran, hafifçe öfkelenen zarafetlerle başlar.¹

Mevlânâ'nın da öykülerinde öncelikle toplumun özenle seçilmiş karikatürize bir fotoğrafını çektiğini görüyoruz. Hıristiyanları son derece rahatsız edecek bir polemik yerine çektiği fotoğrafı karikatürleştirerek öyküde kullanıyor. Öyle ki öykü okuyanda tepkiden çok tatlı bir tebessüm uyandırarak davranışlarını gözden geçirmesini ve kendisini sorgulamasına neden oluyor. Belki de bu yüzden Mîlî ve Nihal geleneği içerisindeki diğer âlimlerin yazdığı reddiye kitapları tepki görür ve hemen karşılık bulurken Mevlânâ'nın söylemi o çizginin dışında tutulur. Mevlânâ, sadece öykülerindeki söyleminden değil aynı zamanda diğer din mensuplarına onları öncelikle insan daha sonra da inanan olarak kabul edip öyle yaklaştığı ve aşağılamaktan, horlamaktan özellikle çatışmadan kaçındığı için Hıristiyanlar tarafından da çok sevilmiştir. Cenazesine çok sayıda Gayri Müslimin katıldığı rivayet edilmektedir. Mevlânâ'nın Gayri Müslimlerle kurduğu karşılıklı sevgi, hoşgörü ve iyi niyet esaslarına dayalı ilişkisine dair genellikle Eflaki kaynaklı bir dizi rivayet anlatılır. Bu rivayetlerin hemen hepsinde Mevlânâ, rahiplerin, hahamların ya da sıradan Gayri Müslimlerin kendisine gösterdikleri saygının misliyle mukabele etmektedir. Yine bu rivayetlerin bir kısmında rahip, papaz ya da hahamlar Mevlânâ'dan etkilenerek Müslüman olurlar ve Mevlânâ'nın doğrudan o kişilerin inançlarını değiştirmek için değil onların davranışlarında bir takım düzeltmeler gerçekleştirmek için çaba sarf etmesi dikkat çeker.² Aslında bu tavır genel itibarıyla Müslümanların bir yaklaşımıdır. Toynbee'nin de ifade ettiği gibi Hıristiyanlar bütün öbür dinleri uydurma, putataparlık olarak reddederlerken Müslümanlar Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa hoşgörü göstermişlerdir. Yine Hıristiyanlar, Hıristiyan olmayanları Tanrı'nın düşmanları olarak görüp zorla yola getirilmeleri gerektiğini düşünürken Müslümanlar aksi bir davranış içerisinde bulunarak Ehli Kitab dedikleri bu insanların inançlarını serbestçe yaşamalarına müsaade etmişlerdir.³ Zaman zaman çatışma ortamlarında farklı tavırlar takınılsa da Mevlânâ bu sempatik yaklaşımın en önemli örneğini oluşturmuştur. Mevlânâ, eleştirinin ya da muhatabı incitmeden doğruların nasıl söyleneceğini şu sözlerle çok net bir şekilde gösterir:

Kaynayan yağın üstüne su dökersen ocağı da yakarsın tencereyi de

Söyle; ama yumuşak söyle, sakın doğrudan başka da bir şey söyleme; yumuşak sözlerle de vesveseler satmaya kalkışma!⁴

Mevlânâ'nın Hıristiyan ya da farklı inançlara mensup insanlara yaklaşırken geniş bir hoşgörü sergilediği muhakkaktır. Bu o insanları tamamen onayladığı, tasvip ettiği anlamına da gelmemektedir. Nitekim Mesnevî'deki bir beyitinde: “Bir Yahudi, bir Müslüman ve bir de Hıristiyan yolda arkadaş oldular. Bir mü'min iki sapıkla yoldaş oldu. Aklın şeytan ve nefisle arkadaş olması gibi.”⁵ ifadesini kullanır. İlk bakışta son derece sert bir yargı ifadesi olarak görülebilecek olan bu ifadeyi Mevlânâ'nın genel düşünce sistemi içerisinde anlamak durumundayız. Kanaatimizce bu ifade de onun karikatürize ettiği bir ifadedir. Bu yüzden de metni okuyan bir Hıristiyanı rahatsız etmemektedir. Mevlânâ'nın toplumdaki birçok çarpık davranış ve ilişkiyi izah ederken aktardığı öykülerde benzer ifadeleri farklı insanlar için de kullandığını görmek mümkündür. Mevlânâ'nın bu davranışının Ehli Kitab'a nasıl yaklaşılabileceğini ifade eden şu ayetle de çok güzel örtüşmektedir: “sözlerini bozdukları için onları lanetledik ve kalplerini katılaştırdık... İçlerinden pek azı hariç, daima onlardan hainlik, görürsün. Yine de onları

¹ Şehabettin, “Mizah Felsefesi”, s.12.

² Bu rivayetler doğrudan konumuzun kapsamı içinde olmadığı için doğrudan metin içerisinde aktarılmamıştır. Bkz. Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I:163-164, 314-315, 568, 573-575, 692-693, 707-708, 716, 721-722; II: 123-124, 183-184, III:580, 600; 4:65; Rivayetlerin yorumu ve Mevlânâ'nın Gayri Müslimlerle diyaloguna ilişkin olarak bkz. Emine Yeniterzi, “Mevlânâ'nın Gayri Müslimlerle Diyalogu”, *Kubbe-i Hadra'nın Gölgesinde Mevlânâ Celâleddin Rûmî Üzerine Makaleler*, (İstanbul: Rûmî Yayınları, 2005), ss.113-123; Osman Güner, “Dünya Barışına Bir Katkı Olarak Mevlânâ'da ‘Öteki’ Olgusu”, *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*, (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2006), ss.1-7; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin, Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1999), ss.191-208.

³ Arnold Toynbee, *Tarih Bilinci (A Study of History)*, (İstanbul: Bateş Yayınları, 1978) c.2, ss.457-458.

⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV, 3816-3817.

⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI, 2377-2378.

affet, aldırma, çünkü Allah güzel davrananları sever.”¹ Tabi son olarak şunu da eklemek durumdayız ki Mevlânâ karşıdaki insanlara İslâmî bir perspektifle baktığı için doğal olarak karşısındakilerin nihai noktada İslâm’a gelmelerini arzu eder. Eleştirilerinde bu noktayı da göz ardı etmemek gerekiyor. Jacques Waardenburg, Mevlânâ’nın ve diğer tasavvuf ehlinin diğer dinlerin gerçek konumlarını takdir etmede belirsizlik ve tereddüt içindelermiş gibi görülmekle birlikte hem onların varolmalarına izin verirken aynı zamanda müntesiplerinin İslâm’a girmesi yönünde çaba sarfettiklerini söyler. Waardenburg, Mevlânâ’nın Hıristiyan, Yahudi ya da Mecusi bütün insanlarda Yaratıcı’yı sevme ona inanma potansiyeli olduğunu fakat her insandaki bu potansiyel Tanrı sevgisinin muhtelif örtülerle örtüldüğünü bu örtüler kaldırıldığında sevginin açığa çıkacağını söylediğini ifade eder.² Mevlânâ’nın Hıristiyan ve Yahudi din adamlarıyla diyaloglarını anlatan menkıbelerin çoğunun ihtida ile sonuçlanması Waardenburg’u doğruluyormuş gibi gözükmektedir. Lakin genel olarak tasavvuf ehlinin gayri Müslimler konusunda dışlayıcı bir tutum içinde olmadıkları da unutulmamalıdır. Gerek Mevlânâ ve gerekse İbn Arabi ya da Yunus Emre gibi tasavvuf büyükleri Kur’an’da 1. şahıs olarak dile gelen Allah’ı ön planda tutarak, O’nun kavramsal bir yapı içinde 3. şahıs konumuna indirgenmesini benimsememişlerdir. Bu yüzden de “farklı inançları Allah’ın kendisine ilişkin genel konuşmasının orijinal parçaları olarak görme eğilimindedirler.” Onlara göre tevhid her şeyi kuşatan bir üst merkezdir ve diğer inançlar onun karşısında yer alan “öteki”ler değildir. Onlar sadece büyük resim içerisinde yer almalarına Tanrı tarafından izin verilen unsurlardır.³

6. Sonuç

Sonuç olarak Mevlânâ, Hıristiyanlığın İsa’nın tevhidi mesajının tahrif edilmiş şekli olduğunu, Hz. İsa’nın Hz. Muhammed’in kendisinden sonra gelecek bir elçi olduğunu bildirdiğini, İsa’nın tanrı ya da tanrı oğlu olduğunu düşünmenin küfür olduğuna inanmakla birlikte düşüncelerini tarihsel ve teolojik gerçekler üzerine kurguladığı karikatürize bir öyküyle onları “öteki”leştirmeden ifade etmiştir. Böylelikle hem muhataplarına hem de öyküyü okuyan diğer insanların kendileri adına dersler çıkarmalarını murad etmiştir. Nitekim zaman zaman Kur’an’da da kullanılan kıssayla hem geçmişte yaşanan/yaşanıldığı düşünülen bir hadise aktarılırken aynı zamanda mü’minlerin kıssadan kendilerine dersler çıkarması hedeflenir. Ayrıca hikmet kıssasının satır aralarına gizlenerek sunulur. Bu yüzden de Kur’an kıssalarının hemen hemen tamamında tarihsel zaman dilimlerine çok fazla riayet edilmediği gibi kıssaların tamamı da anlatılmaz. Sadece Mü’minler ya da hidayete ermesi umulan insanlar için gerekli olan kısım anlatılır. Mevlânâ’da kurguladığı öyküde birebir isim vermeden Yahudi bir vezir, Yahudi bir padişah, İseviler gibi adlandırmalarla İsa’nın mesajının tahrif sürecini anlatır. O da bize kıssa örneğinde olduğu gibi birebir tarihi olay anlatmaz amacı da bu değildir zaten. O, hem Tahir’ul-Mevlevî’nin dediği gibi Müslümanlara münafıklığın ne denli büyük bir tehlike olduğunu anlatırken aynı zamanda Hıristiyanların sağlam bir temele sahip olmadıklarını gösterir. Satır aralarındaki teolojik konular reddiye geleneğindeki alimlerin gündeme getirdikleriyle tamamen aynıdır ve Kur’an’ın Hıristiyanlığa bakışıyla da birebir örtüşmektedir.

¹ Mâide 5/13.

² Jacques Waardenburg, *Muslim Perceptions of Other Religions, A Historical Survey*, (New York & Oxford: Oxford University Press, 1999), ss.185-186, 24-25.

³ Burhanettin Tatar, “Klasik İslâm Düşüncesinde Gayri Müslimleri Temsil Sorunu”, *Milel ve Nihal*, 2007, 4 (1), ss.22-23.